

**Атаманюк З.М.
НАЦІОНАЛЬНА ЕЛІТА В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ**

Проблема еліти в наш час постає в соціально-філософському, філософсько-етичному, політичному, економічному аспектах. Історія розвитку людської цивілізації переконливо доводить величезну рушійну силу еліти як кращих представників суспільства. Сьогодення потребує кваліфікованої еліти, здатної насичувати владні структури, забезпечувати розв'язання завдань національного розвитку і формування держави, здатної вийти на світовий рівень.

Метою даної статті є розглянути місце національної еліти в системі суспільних відносин. Проблему еліти в даному ракурсі розглядали такі вчені, як В.Парето, Г.Моска, К.Мангейм, Р.Міхельс, Х.Ортега-і-Гасет, М.Вебер, Г.Лебон, А.Тойнбі, Р.Мілс, Р.Арон, Д.Белл, Г.Лассуел, Т.Карлейль, Р.Емерсон, С.Московічі та інші зарубіжні науковці, а також вітчизняні: А.Данилюк, А.Кавалеров, С.Катаєв, Б.Кухта, С.Наумка, С.Чукот.

Теоретик цієї проблематики, італійський соціолог В.Парето вважає, що людське суспільство не гомогенне, люди відрізняються один від одного фізично, морально і інтелектуально. Тобто, в суспільстві одні люди є більш здібні, ніж інші. Їх і називають елітою. Критерій приналежності до еліти залежить від здібностей в тій чи іншій сфері людської діяльності. Ідеї Парето щодо циркуляції еліт в історії були творчо використані в політичній концепції українського мислителя В.Липинського, на думку якого процес безперервного відновлення аристократії є характерною рисою історії різних часів і народів. Еліта – це те, що відбирається, формується з певною метою, при цьому потребує таких факторів, як стратегічне завдання, що висувається перед нею, визначена система підготовки [1:34].

Питання щодо формування еліти нації, яка протягом століть не мала своєї державності, є найактуальнішим. Прагнення до ієрархії – природна властивість людини, бо скільки б більшовики не тлумачили про рівність, неможливо довести, що люди народжуються з однаковими здібностями. За вченням Г.С. Сковороди, існує “нерівна рівність”: фонтан мудрості наповнює всі посудини вщерть, але містять вони різну кількість цієї рідини, оскільки мають неоднаковий розмір – рівність полягає в тому, що всі наповнені до краю. Україна впродовж віків була позбавлена можливості формувати власну національну еліту. Навпаки, щоб підкорити народ, треба було швидше позбавитись носіїв державницького мислення. Периферійна функція України як суб'єкта господарювання і державотворення була вигідна імперським владним структурам. Постійний відбір керівників з “надійних” людей, інтенсивний імпорт з-за меж України “незалежних” фахівців, посилання випускників вузів України у віддалені краї, фізичне знищення “неблагонадійних”, – все це спричинило до сьогоднішньої кризи. Стає зрозумілим, що без належного елітарного проводу нації неможливо розбудувати не лише економіку, а й науку, культуру, освіту, медицину, оборону держави, інформаційну безпеку.

Щоб зрозуміти роль національної еліти у формуванні держави та творенні ідеї державності, звернемося до історичних фактів.

Так, у Стародавньому Сході, а також у часи Середньовіччя, належність до еліти зумовлювалися соціальним становищем: сам факт народження людини в знатній сім'ї надавав їй привілеї. Така еліта була замкнutoю групою і не піддавалася зовнішнім впливам. У буржуазному суспільстві, в якому були скасовані феодальні привілеї, замість родових еліт з'явилися фінансово-промислові олігархії, які володіли багатством і грошима. У сучасному суспільстві до еліти входять люди, які володіють не тільки грошима, а й безліччю інших якостей. Правила жорстокої конкуренції передбачають вступ або вихід з еліти залежно від успіху або поразки кожного і незалежно від його соціального походження і багатства. В умовах конкуренції зростає попит на людей, які мають перевагу над іншими у професіоналізмі, інтелекті, моральних чеснотах, соціальній активності. Соціальне походження і в сучасних умовах відіграє важливу роль у процесі формування еліти, оскільки забезпечує сприятливі умови для набуття елітарних рис, необхідних для здобуття успіху в конкурентній боротьбі.

Українці, наприклад, відсутністю державності пояснювали всі суспільні і багато особистих бід, з їх здобуттям пов'язували надії на краще життя.

Звернімося, наприклад, до далеких часів, які нині називають Руїною та періодом перерозподілу українських земель. В трагічних перипетіях того часу не останню роль відіграла наша українська шляхта, яка була значною мірою або спольщена, або змосковшена, або просто хиталась між двома сусідніми державами, не знаючи до кого прихилитися [8]. Кризова ситуація, в якій опинились українські землі, була спричинена браком державницької ідеології та досвіду державного будівництва. Не зважаючи на це, Україна мала деякий шанс вистояти. Такою можливістю була саме еліта, яка могла б стати провідником національної ідеї та ідей про необхідність згуртування українців для спільного протистояння сусіднім державам. Ці держави, які називали себе союзниками України і спільниками у боротьбі за її автономність, насправді прагнули лише до одного – урвати якомога більший її шматок. Але, на жаль, ті, хто претендував на звання саме української еліти, не зробили майже нічого для подолання кризи. Власні маєтності та багатства виявилися такими, що стояли у шкалі цінностей вище за ідею державності. Так що сьогодні ми можемо сказати: справжню державність Україна не здобула у XVII ст. значною мірою через те, що ті особи, які могли реально сприяти побудові власної держави, були, так би мовити, “розкуплені” польськими або московськими урядами (згадаймо хоча б Брюховецького, гетьмана лівобережної України, який, заробивши певну плату, посприяв закріпленню московських порядків на значній частині українських земель) [8].

В другій половині XIX ст. виникли соціально-економічні передумови для національного відродження. Почалося стрімке зростання промисловості, торгівлі, культури. Проте певні особливості як економічного розвитку, так і політичного, призводили до надзвичайного звуження тих верств, з яких виходили керівники національно-визвольного руху, – вважають українські вчені [9]. Зокрема, в Україні так і не виникло ка-

пiталу, який був би українським не тільки за походженням, але й за економічним інтересом [8].

В більшості міст України переважало російське, єврейське, польське населення (наслідок цілеспрямованої державної політики), яке мало російську національну свідомість. Національна ж українська культура збереглася по селах. Проте надзвичайно низький культурний рівень мешканців сіл, важке економічне становище, призводили до того що селяни цікавились в більшості своїй проблемами матеріального існування, а вже потім – національного відродження.

В силу цього більшість керівників національно-визвольного руху були за своїм соціальним походженням письменниками, театральними діячами, в минулому – вчителями, тобто діячами культури. Думаємо, що спільно з іншими причинами це призвело до трагічного результату українська революції 1917- 1921 рр. Ставши при владі вони не зуміли її втримати. Відсутність політичного досвіду, уміння дивитись на ситуацію масштабно, завадили організувати чітку систему влади, визначити пріоритети державної діяльності. Часто емоції брали гору над державотворчим глуздом. Все це негативно позначилося на авторитеті молоді держави, яка не могла вистояти без загальногромадянської підтримки [3:11].

Як бачимо, наведені приклади нашої історії мають багато спільного із сьогоденням: той же самий кризовий стан, те ж саме намагання перейти до чогось нового у історичному розвитку, зміна ціннісної парадигми та інше. Єдине, що, на щастя, відрізняє нас від попередніх переломних періодів історії, є відсутність стану громадянської та визвольної війни на наших землях. І тому у нас є зараз можливість зайнятись тим, що називається формуванням свідомої національної еліти.

В зв'язку з цим, важливою є проблема формування, вирощування еліти. Тривалий час до проблеми еліти зневажливо ставились. Реабілітація, саме так можна охарактеризувати те, що робиться зараз із поняттям “еліта”, яке до останнього часу або функціонувало в ідеологічно урізаному вигляді, або просто виключалося із наукового словника. Такі аспекти концепції еліти як проблеми її взаємовідносин із суспільством в цілому, відношення між елітами і всередині них, формування нової еліти набувають сьогодні особливої значущості. Спроба розкрити різні сторони елітарної особистості дозволяє гостро поставити проблему її виховання у навчально-виховних закладах. Необхідно до того ж забезпечити педагогів, батьків, вихователів психологічними рекомендаціями по вихованню у дітей пізнавальної, соціальної та творчої активності. На заняттях з дітьми використовувати сюжети, які дозволяють їм проявити себе гідно у різних ситуаціях, претендувати на лідерську роль і з повною відповідальністю відстоювати свої позиції, свою думку як лідера, а також цінувати довіря, яке надають йому члени колективу, групи чи просто один ровесник. Дітям слід показувати великі приклади, навчати їх переборювати труднощі в ім'я мети. Формування еліти – складна і клопітка справа. У багатьох країнах світу є усталені програми відбору, виховання і навчання талановитої молоді. Скажімо, у США в 1972 році засноване федеральне управління з питань виховання обдарованих дітей. До того ще 14 недержавних установ, з'єднаних асоціацією, займаються цією ж справою. Підтримка талановитої молоді здійснюється на всіх вікових етапах: дитина – школяр – студент – фахівець. Відбирають дітей з допомогою тестування [2:74].

Власне кажучи, нам треба не починати формування еліти, а продовжувати цей процес, бо певні традиції цього в нас уже є. Ми маємо на увазі наші освітянські заклади, насамперед, НУКМА. Адже впродовж багатьох років НУКМА постачала цінні національні кадри; згадаймо таких діячів науки і культури, як філософ І.Гізель, енциклопедист І.Галатовський, художник Г.Левицький, не кажучи вже про славетного мандрівного філософа Г.Сковороду. Ми віримо у те, що саме освітянським закладам належить провідна роль у формуванні свідомого громадянина нашого суспільства. Яким саме сьогодні повинен стати ВНЗ, щоб відповідати цим вимогам – це може стати темою іншої роботи.

У порядку мрії про майбутнє можна говорити про той час, коли наука полегшить суспільству пошук обдарованих людей, коли вона поставить заслін посередності, коли тести для вступників у вузи виявлятимуть не тільки здатність до запам'ятовування наявну сукупність інформації, а й творчі схильності молододі людини. Коли, нарешті, шлях на високу державну посаду, визначатиметься об'єктивними науковобгрунтованими критеріями. Б.Кухта, наприклад, обгрунтовуючи твердження, що життя наше стабілізується і в зв'язку з цим вимагає довгострокових планів розвитку, робить наголос також на проблемі виховання, формування еліти. Він навіть накреслює програму. За своєю структурою програма може складатися з кількох напрямів, насамперед селекційного, далі – освітньо-виховного, культурного, організаційного, видавничого, фінансового і т.д., мати кілька етапів: селекційний, навчальний, навчання у вищій школі [5: 214-215]. Акцент робиться на відборі і подальшому розвитку дітей з ознаками лідера, на публічності їх діяльності, патріотизмі як домінуючому чиннику у вихованні. Він говорить про те, почати можна з найпростішого – системи тестувань, зокрема на екстравертність та інтравертність претендентів, на психологічний портрет, провести аналіз відомостей про батьків та інше. Звучить це все не звично для нашої свідомості, якби не знати про світовий досвід такої роботи. Діти тестуються на всіх етапах свого розвитку, приділяється значна увага гуманізації освіти, рівню культури, фізичному розвитку (маються на увазі заняття спортом).

В зв'язку з проблемою еліти, постає проблема і виникає необхідність єдиного, загальноприйнятого трактування такого надзвичайного суперечливого, багатогранного суб'єкта історії і культури як інтелігенція. В процесі розвитку суспільної думки зміст поняття змінювався, прирощувався, розширювався. Корективи в трактуванні цього поняття, що були внесені за радянської доби, були пов'язані з класово-партійним підходом. Було спотворено загалом правильні вихідні позиції щодо визначення інтелігенції.

Сучасна інтелігенція України не завжди виявляє в собі розуміння тієї істини, що вона є спадкоємницею величезного скарбу культурно-духовних цінностей, які є частково кількістю загальнолюдською, частково таки нашим власним надбанням. І.Лисяк-Рудницький так визначав традиційні вартості, ідеали інтелігенції: еллінський період – добро й краса, римський – правопорядок, християнський – любов до ближнього, XVIII століття – національна і соціальна свобода [7:68].

Інтелігенція – це специфічна соціальна група людей із особливим способом життя і мислення, людей з

високим коефіцієнтом продуктивності творчої праці, з високою виробничою силою думки. Коефіцієнт продуктивності творчості залежить від генетичних якостей, способу мислення, освіти, виховання. І, якщо в еліті ми спостерігаємо прагнення до влади, лідерства, то в інтелігенції нічого подібного. Ставлення інтелігенції до влади не в підпорядкуванні їй, а в діалозі з нею. Правда, вада нашої нинішньої інтелігенції не в тому, що вона позбавлена прагнення до влади, а навпаки, у притаманній їй представникам схильності до неї [2]. Інтелігент повинен стати інтелектуалом, тобто, творчою індивідуальною особистістю. Перед інтелектуалом в нинішніх умовах постає проблема – де він як носій культури повинен бути і що він повинен робити? Сила інтелігенції в тому, що вона може протистояти кризі, в тому, що вона виявляється стійкою при розвалі економіки, політики, національних відносин. Але для цього кожний вчений, письменник, художник повинен бути Майстром з великої букви. М. Долішній з цього приводу зазначає, що для зміцнення своєї державності Україна повинна розвиватись як самоорганізуюча система, орієнтована на самозабезпечення своєї життєздатності та розвитку, здобуття належного місця серед держав світу за умов жорсткої економічної, науково-технічної конкуренції, лідерства у сфері політичної та культурної діяльності, змагання у царині слова і духу. Цієї мети, на його думку, можна досягти лише шляхом всебічної мобілізації потенціалу держави і, в першу чергу, її національного інтелектуального і трудового потенціалу, – робить він висновок [4:3]. В нашій роботі ми, вслід за М.Долішнім і В.Липинським, розуміємо еліту як більш якісну групу інтелігенції і всіх верств населення, людей, які відрізняються високими вимогами насамперед до себе і здатні нести на своїх плечах тягар вибору, бути альтруїстами у своїй поведінці і намірах, особистим прикладом сприяти елітаризації широкого загалу, піднесенню його духовності та моральності. За В.Липинським, інтелігенція має функції "ідеологічного порядку" – духовенство, вчителі, письменники, журналісти, адвокати, лікарі і т.д. Хоча їх він вважає головними винуватцями того, що Україна не мала державності [6]. Перехід економіки України від адміністративно-командної системи до ринкової вимагає невідкладного та ефективного розв'язання широкого спектра теоретичних і практичних завдань. Одним з найскладніших серед них є створення та використання інтелектуального потенціалу України, носіями якого виступають висококваліфіковані кадри, що працюють у сфері науки, освіти, культури, управління, інформатики та ін.

М. Долішній вживає цікаве для нас поняття "інтелектуальний потенціал нації". Під ним він розуміє сукупність здібностей і творчих обдарувань людей, їх освітньо-кваліфікаційний рівень, на основі якого формується здатність народу засвоювати набуті знання та творити нові, використовувати їх для поступу науки, освіти, культури, мистецтва; застосувати для створення нової техніки, прогресивних технологій та форм організації виробництва, праці, для найоптимальнішого розв'язання проблем в різних сферах суспільної життєдіяльності [4:3]. Важко не погодитись з думкою, що саме рівень інтелектуального потенціалу обумовлює спроможність суспільства формувати духовну еліту, що є головним носієм і генератором нових знань, передового науково-технічного та суспільного досвіду. Така еліта не є у суспільстві класовим прошарком у догматичній формулі радянського суспільствознавства (робітники, селяни прошарок інтелігенції), а вічним рушієм прогресу, провідною верствою (кастою), яка, за Д.Донцовим, "поповнювалася б вихідцями з усіх станів суспільства на підставі суворого добору ліпших". З іншого боку, суспільні критерії добору повинні бути такими, аби ця верства "охороняла б свою духову і моральну вищість і чистість, свою форму і силу".

Формування національної еліти є багатокомпонентною справою. Нині однією з найнебезпечніших наслідків кризи, що охопила Україну, стає процес руйнування наявного інтелектуального потенціалу, особливо в сфері науки і освіти. Творчі здібності, високий професіоналізм і кваліфікація, врешті, талант залишаються непотрібними на фоні інфляції, падіння рівня життя населення, спаду виробництва, безробіття. Руйнівні тенденції виявляють себе з кількісного та якісного боків: по-перше, має місце внутрішній та зовнішній "відплив умів" (від'їзд на проживання і роботу за кордон, відплив кадрів з науки та освіти в інші престижні зараз сфери діяльності), по-друге, в умовах мізерного фінансування, убогого матеріально-технічного забезпечення, інформаційного голоду знижується рівень сучасних знань та можливостей вчених для самореалізації а, отже, і рівень науки, освіти, падає якість підготовки молоді наукової еліти. Треба підкреслити, що задовго до економічної відбулася криза моральна, яку, насамперед, відчули на собі представники духовної еліти. Тотальне відчуження людини від усього, що має формувати її особистість, привело до жахливих результатів, монопольне ідеологічне панування та ідеологічний тиск не давали змоги утверджуватись моральним якостям людини на засадах загальнолюдських цінностей. Тому відродження нації, входження її у цивілізовані відносини з іншими народами потребує посиленої уваги до носіїв духовного життя, культури – духовної еліти.

Таким чином, включення ефективного механізму мотивації, створення якісно нового менталітету української нації, нейтралізація причин, що призводять до втрат інтелектуального потенціалу, сприятиме подоланню відчуження багатьох науковців та освітян від своїх результатів праці, дозволить зберегти набутий інтелектуальний потенціал, забезпечити його реалізацію та розвиток.

Суспільні взаємовідносини мають суттєвий вплив на формування і функціонування еліти, які проявляються у перехідний період найбільш загострено. Система критеріїв прогнозування цього процесу полягає у визначенні інтегрального показника інтелектуального потенціалу стосовно пріоритетних галузей. Через це переміщення фахівців з сфер наукової діяльності, освіти в комерційні структури. Прямування виключно до комерціалізації може призвести не тільки до поглиблення кризи, але й до незворотних явищ, за якими починається деградація, духовна, інтелектуальна убогість та виродження. В загальній теорії систем цей стан визначається терміном "принципова стохастичність", невизначеність, що передує "точці катастрофи".

Широко відома думка В.Липинського про те, що кожне відродження нації має починатися з відродження структури еліти. Інтелектуальна частина суспільства повинна стати провідною верствою українсь-

кої нації – генеральна ідея й Д.Донцова. Справді, без діяльності еліти модерна нація нездатна на повноцінне розв'язання життєвих проблем. Однак слід пам'ятати слушну думку Д.Донцова про те, що творчий потенціал «ініціативної меншості» має бути спричинений не хитрістю, не спритом, не демократичним дурисвітством, навіть не фаховим вишколенням чи начитаністю або розумом інтелігента, а передусім мудрістю. Мудрість є першою, невід'ємною прикметою елітарного духу, є тією підвалиною національної самосвідомості, з якої виростає знання граничних основ буття особистості і соціуму. Отож, без філософії, як способу самосвідомості, як узагальнюючої форми народної мудрості, плідна діяльність еліти з формування націоконсолідуючих ідей, на думку Донцова, просто-таки неможлива. Адже українська філософія виявляється чи не найбільш причетною до сфери, де реконструюється дух нації у найкращих власних традиціях.

Європейське суспільство лише наприкінці ХХ ст. змогло виробити нові планетарні орієнтири духовного життя завдяки поверненню до старої, традиційної мудрості, зокрема відродження ідей персоналізму, гуманізму, демократизму, діалогізму. Отже, запорука життєздатності українського народу та його держави – у потенціалі еліти, оптимізація якого можлива лише на шляхах оновлення філософії у зазначеному нами сенсі.

Висновок. Проблеми еліти є актуальними в Україні, це доведено часом, і потребує уваги всього суспільства, її потрібно плекати. З нової генерації еліти мають з'явитися нові лідери, здатні вирішувати проблеми розвитку України, реалізувати українську національну ідею. Саме виховання є ключовим моментом у формуванні майбутньої національної еліти.

Джерела та література

1. Арон Р. Демократия и тоталитаризм. – М.: Текст, 1993. – 312 с.
2. Атаманюк З.М. Концепція національної еліти в соціально-філософській думці української діаспори: Д.Донцов і В.Липинський // Перспективи. - 2000. - № 2 (10). - С. 78-84.
3. Атаманюк З.М. Соціально-філософські концепції української національної еліти. - Дис.на здобуття наукового ступеня канд.філос.наук. - Одеса., 2003. - 188 с.
4. Дичковська Г.О. Теорія еліт і сучасні проблеми державотворення // Матеріали міжнародної наукової конференції "Національна еліта та інтелектуальний потенціал України". - Львів, 1996. – С. 15-16.
5. Кухта Б. Феномен політичного лідера. - Львів: Кальварія, 2000. - 232 с.
6. Липинський В. Листи до братів-хліборобів про ідею і організацію українського монархізму. - Нью-Йорк: Булава, 1954. - 470 с.
7. Лисяк-Рудницький І. Між історією і політикою: статті до історії та критики української суспільно-політичної думки. - Торонто: Сучасність, 1997. - 443 с.
8. Полонська-Василенко Н.Д. Історія України. - К.: Либідь, 1995. - 672 с.
9. Українська суспільно-політична думка в ХХ столітті: Документи і матеріали (упор. Т.Гунчак, Р.Сольчаник). - К.: Сучасність, 1983. - Т.1. - 510 с.

Воробйова Л.С.

ГЛОБАЛІЗАЦІЙНІ АСПЕКТИ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Соціокультурне ціннісно-нормативне середовище сьогодні зазнає значних змін під впливом глобальних процесів. У науковій літературі досить докладно описаний вплив нових технологій – глобальних за своєю природою – на диференціацію виробництва і споживання, на прискорення темпів змін в соціальних стосунках і політичному житті соціумів. (див.: Белл Д., Бродель Ф., Бурдьє П., Валлерстайн И., Гідденс Э., Інглехарт Р., Кастельс М., Луман Н., Тоффлер О., Турен А., Уолц К., Хендич та ін.)

Загалом цей аналіз стосувався розгляду різних аспектів життя соціуму і індивідів західного постіндустріального суспільства. Питання ж впливу світових глобальних тенденцій на вітчизняний соціокультурний простір людини довгий час не поставали темою фахових досліджень. І тільки останнім часом зазначена тематика стала широко охоплюватись пострадянським суспільствознавством [1 – 6].

Особливої актуальності набуло сьогодні соціально-філософське осмислення процесів становлення і розвитку нових особистісних ціннісних орієнтацій в українському суспільстві під впливом глобалізації, бо саме індивіду глобалізація й «обіцяє» небачений досі стиль життя.

Метою нашої роботи є аналіз впливу глобалізаційних чинників на усталене ціннісно-нормативне середовище сучасного індивіда та виявлення специфіки нової ієрархії в системі соціокультурної ідентичності особистості.

В статті розглядаються соціокультурні аспекти формування ціннісного середовища в умовах глобалізації та глобалізаційні чинники соціокультурної ідентифікації особистості в проекції на сьогоднішнє українське суспільство.

Загалом напрями розповсюдження глобалізаційних процесів і явищ та їх вплив на різні сфери життя українського суспільства достатньо широко розглянуті українськими філософами, соціологами і соціальними психологами [4, 5].

Більшість дослідників констатує, що проблеми соціокультурної ідентичності на рівнях індивідуальних і надіндивідуальних в сучасних культурологічних і макросоціологічних моделях розглядаються в руслі двох тенденцій. У першому випадку мова йде про «прогресуючу» ідентичність, ґрунтовану на цінностях, які привнесла інформаційна революція і постіндустріальна епоха загалом, в іншому – про ідентичність, що вибудовується за допомогою інверсії до культурних джерел. Тобто, що вплив глобалізації на ціннісну свідомість може здійснюватись двома шляхами – реорганізацією структури ціннісної свідомості зі зміною ієрархії базових цінностей і введенням нових додаткових модернізацій-